

УДК 94 (477.4/5):323:1:929 Юзеф. «1840/1885»

М. В. ЮЗЕФОВИЧ ЯК «ЗЛИЙ ГЕНІЙ» УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню і висвітленню українського національного руху другої половини ХІХ ст. та впливу на нього Михайла Володимировича Юзефовича. Враховуючи неабияке негативне значення численних «антиукраїнських» публікацій та доповідних записок М. Юзефовича для розгортання українознавчої, освітньої, громадської діяльності українства 70-х рр. ХІХ століття, розгляд деяких аспектів його вчинків і взаємовідносин з діячами українського руху є досить актуальною темою.

Ключові слова: *Валуєвський циркуляр, Емський указ, Михайло Володимирович Юзефович, українські землі, Російська імперія, Київська археографічна комісія, Південно-західний відділ Російського географічного товариства (ПЗВ РГТ).*

В центрі уваги даної статті знаходиться постать М. В. Юзефовича (1802 –1889 рр.). Про нього писали деякі автори в ХІХ– на початку ХХ століття, згадували радянські історики, а також приділили фрагментарну увагу сучасні дослідники. Треба зазначити, що діяльність М. В. Юзефовича більшість

дослідників сприймає негативно. Це трапилось переважно через його антиукраїнські погляди. Але, майже всі науковці не приділяли окрему увагу постаті Михайла Володимировича, і зосереджувалися саме на антиукраїнському русі не розглядаючи його життя та діяльність в цілому. Отже, мета статті полягає у розгляді життєвого шляху М. В. Юзефовича і місця антиукраїнської діяльності в його біографії. Основною проблемою дослідження вважається не монументальність постаті Юзефовича. Саме через те в російсько-імперській історіографії йому не приділяли уваги. Українсько-радянські дослідники не вивчали таких «антигероїв» яким був для них Михайло Володимирович. Сучасна історіографія багато приділяє уваги українському-національному рухові, але також продовжує не вивчати негативних персонажів. Додатковою проблемою є те, що джерела по цьому персонажу не зберігаються компактно. Тому, найголовнішим доробком для даної статті є праці: П. А. Зайончковського [4], В. І. Милька [8], Ф. Я. Савченка [9].

При написанні роботи були використані такі нарративні джерела як: щоденник О. Ф. Кістяківського [6] та автобіографія М. І. Костомарова [7].

Вивчивши всю наявну літературу та переглянувши згадані історичні джерела можемо поділити життєвий шлях М. В. Юзефовича на 3 періоди:

I. Від народження до початків службової кар'єри (1802-1822 рр.).

II. Період державної служби (1822-1856 рр.).

III. Громадська діяльність в період відставки (1856-1889 рр.).

Михайло Володимирович Юзефович народився 15 (17) червня 1802 року в с. Сотниківці Пирятинського повіту Полтавської губернії. Його предки походили з реєстрових козаків, які служили польським королям у війнах з Османською імперією і за це отримали шляхетський стан (чим і пояснюється перша частина їхнього прізвища «Юзеф – Йосип», утвореного на польський кшталт), але зберегли вірність православ'ю і руську самосвідомість [1, с. 113].

Освіту М. В. Юзефович здобув у Благородному пансіоні при Московському університеті (1819). Після його закінчення, розпочав військову службу в Чугуївському уланському полку (вчинок, цілком природний для людини, чиє дитинство припало на роки війни з Наполеоном). Спочатку молодий хлопець став корнетом (1822 рік), а пізніше поручником (1828 рік). З 1826 по 1829 роки він служив на Кавказі, брав участь у війнах проти Персії (1826-1828 рр.) та Османської імперії (1828-1829 рр.). За хоробрість був нагороджений орденами св. Володимира 4-го ступеня, св. Анни 2-го ступеня з мечами та підвищений до штаб-ротмістра.

Вміння добре воювати зробило Юзефовича широко відомим, і генерал М. М. Раєвський призначив його своїм ад'ютантом. На Кавказі Михайло Юзефович був найтипівшим російським офіцером, однаково сміливим в бою, на балу, за картами, який писав вірші і музику. Саме там, він познайомився з О. С. Грибоєдовим, Д. В. Давидовим, О. С. Пушкіним. З останнім він бачився щодня. Великий поет залишив в «Путешествии в Арзрум» згадку про Юзефовича, причому багатозначну: «Топ-Даг был занят. Я приехал туда с поэтом Юзефовичем» [3, с. 144]. Те, що Олександр Пушкін назвав Михайла Володимировича поетом, означало його високу оцінку віршів. Згодом він залишить спогади про перебування Пушкіна на Кавказі і про свої зустрічі з ним. Обидва поети швидко здружилися, ділилися своїми планами. У серпні 1829 року в бою під фортецею Ахалцих Юзефович був поранений кулею вище коліна. В 1830 році його полк був переведений з Кавказу, і почалося гарнізонне життя. Рана в нозі давала про себе знати, і в 1836 році він вийшов у відставку в званні майора. Михайло Юзефович одружився на Ганні Максимівні, уродженій Гудим-Левкович і оселився в своєму маєтку, ведучи життя старосвітського поміщика. Мав двох синів: Бориса (1843-1911) і Володимира (1846-1893).

З 1840 року розпочинається новий етап в житті М. В. Юзефовича. Через деякий час в Російській імперії розпочалися реформи пов'язані з іменем Олександра II. Діяльна натура М. В. Юзефовича не змогла довго миритися з ситим і бездіяльним

життям поміщика. Тому, він розпочинає службову кар'єру. У 1840 році його призначають інспектором народних училищ (1840-1843). Потім Юзефович стає надвірним радником і починає виконувати обов'язки помічника попечителя Київського навчального округу (1843-1846). А з 1846 по 1856 роки став помічником попечителя цього округу. Оскільки Д. Г. Бібіков був з 1848 по 1852 роки ще й попечителем Київського навчального округу, то фактично саме М. В. Юзефович став керівником освіти всієї правобережної України.

Михайло Володимирович невтомно будував школи і перетворив Київський університет св. Володимира в оплот російської культури у краї. Оскільки православні жителі краю були в основному незаможними, то він почав будівництво студентських квартир (гуртожитків). У 1843 році він засновує Київську археографічну комісію для розгляду давніх актів. Очолював її після виходу у відставку з державної служби (1856). Ця комісія займалася виданням стародавніх літописів, мемуарів, звітами археологічних експедицій, щоправда, роблячи це безсистемно і без наукового аналізу. Очоливши комісію, він надав їй риси справжньої науково-дослідної установи. Знайдені і опубліковані комісією стародавні літописи, акти, твори українського фольклору, археологічні матеріали і понині мають величезне наукове значення. Праці комісії, що складала багато десятків томів, завдали значного удару по польському впливу в Україні [9, с. 364]. Також, Михайло Володимирович був головою розпорядчого комітету Київської міської публічної бібліотеки. Друкувався у «Віснику Південно-Західної і Західної Росії» і газеті «Киевлянин». Оскільки «Киевлянин» був явно проімперського спрямування, то і не дивно, що він виступив одним із ініціаторів закриття проукраїнської газети «Киевский телеграф».

Робота М. Юзефовича на культурно-освітній ниві була удостоєна похвал графа С. С. Уварова, давнього його друга і однодумця. У 1856 році він вийшов у відставку, але продовжив реалізовувати себе у громадській діяльності, намагаючись бути корисним суспільству. Значно пізніше, М. Юзефович керував встановленням пам'ятника Богдану Хмельницькому в Києві (1888 р.), що містив на постаменті написи: «Хочемо під царя

східного, православного» та «Богдану Хмельницькому від єдиної і неподільної Росії» [3, с. 162]. Помер 1889 року в Києві. Похований на Аскольдовій могилі.

Одним із важливих моментів дослідження є причетність Михайла Юзефовича до антиукраїнського руху. Як ми вже знаємо з 50-60-х рр. XIX ст. набирає своїх обертів українофільський рух. З'являються громадські організації: «Київська громада», на чолі з В. Антоновичем та М. Драгомановим, повертаються із заслання Кирило-Мефодіївці. Невдовзі почав виходити перший український літературний і суспільний журнал «Основа», який сприяв пробудженню національної свідомості української інтелігенції, розкиданої по всій імперії [7, с. 419]. Після придушення польського визвольного повстання 1863-1864 рр., петербурзький уряд вдався до репресій проти всіх неросійських народів Російської імперії. Переслідувань зазнав і український рух. Прокотилася хвиля арештів, Полтавська і Чернігівська громади були повністю розгромлені, журнал «Основа» закритися. А в 1863 році, як наслідок виходить Валуєвський циркуляр. Сприяв його виданню М. В. Юзефович який, пишучи різноманітні доноси повертав увагу самодержавного режиму.

Після нетривалого «перепочинку» на початку 70-х років, відбувається активізація історичної науки і літератури, а згодом оживає громадівський рух. Усвідомлюючи необхідність подальшого розгортання українського національного руху та повернення до праці над такими проблемами, як: українська народна словесність, мова і література, наукове дослідження матеріальної та духовної культури українського народу тощо, київські громадівці поставили перед собою завдання об'єднання національних наукових сил у складі легальної імперської інституції. Такою організацією, що надбала значення центру українського національного руху у 1873-1876 рр. став Південно-Західний Відділ Імператорського Російського Географічного Товариства (ПЗВ РГТ), легальний характер якого дав змогу, за словами П. Житецького, «повернути до праці над українським самовизначенням таких людей, котрі неохоче йшли дорогою конспірації...» [5, с. 182]. Посприяв його створенню і Михайло

Володимирович Юзефович, який брав участь у засіданнях ПЗВ РГТ та культурних проектах.

Переломним у відносинах між Юзефовичем і ПЗВ РГТ став 1874 рік. Особливо ця боротьба загострилась після проведення III Всеросійського Археологічного з'їзду у Києві в серпні 1874 року, що, за висловом М. Грушевського, став «блискучою маніфестацією наукових засобів і аргументів українства» [2, с. 33]. Варто зазначити, що зусилля М. Юзефовича та його однодумців у справі дискредитації культурно-освітньої діяльності українофілів були помічені місцевою адміністрацією на початку 1875 року. З цією метою він розпочав клопотання про скликання урядової комісії для розгляду цього питання. Розв'язкою протистояння стало зібрання вищезазначеної комісії у німецькому місті Бад Емс, де Олександр II підписав підготовлений спеціальною комісією указ 1876 року. Так званий Емський указ доповнював основні положення Валуєвського циркуляра 1863 року. Згадані вище документи завдали удару суспільно-політичному і культурному українському рухові і їх вплив відчувався аж до 1905 року.

Аналіз вчинків та мотивів Михайла Юзефовича зводиться до захисту самодержавного режиму. Українське національне питання хвилювало його лише в плані стабільності та процвітання Російської імперії. Також, він обстоював ідею «триєдиного російського народу», згідно з якою росіяни, українці та білоруси є частиною загальної російської спільноти [10, с. 17]. Щодо політичних поглядів, то він перебував суто на консервативних засадах. Також, М. В. Юзефович різко виступав проти будь-яких національно-культурних проявів на польських чи українських землях. Хоча дозволяв створювати відповідні науково-культурні установи – наприклад, ПЗВ РГТ. Але, якщо подивитися з другого боку, то ця установа була створена для знайдення підтверджень приналежності українських земель до Російської імперії. Конфлікт, що розгорівся навколо цієї організації у 70-80-х рр. XIX ст. був спричинений особистими амбіціями М. Юзефовича, який прагнув керувати нею. Також, він намагався позбутися головного організатора українофілів М. Драгоманова. І, треба визнати – це

йому вдалось. В 1875 році Михайла Петровича Драгоманова було звільнено з університету Св. Володимира.

Таким чином, у 1850-1860 рр., погляди М. В. Юзефовича були більше спрямовані на польський національно-визвольний рух. З 1863 року він звернув увагу на український рух, пишучи доноси і привертаючи увагу самодержавства, чим спричинився до появи Валуєвського циркуляра. Період 1873-1876 рр. у відносинах Михайла Володимировича з діячами українського національного руху відзначений поворотом від культурно-освітньої співпраці (у питанні відкриття ПЗВ РГТ) до відкритого ідеологічного й особистісного протистояння та конфронтаційної розв'язки, яке завершилося прийняттям Емського указу 1876 року. Таким чином, основою такої позиції є політико-ідеологічні та особистісні й частково економічні чинники (керівнику ПЗВ РГТ виплачували відповідну платню).

З наведених вище фактів, перед нами постає Михайло Володимирович Юзефович як видатна постать своєї доби і тому заслуговує на системне дослідження основних аспектів діяльності, пов'язаних з його іменем. Талант М. В. Юзефовича проявився ще в молоді роки. Адже, він здобув чудову військову освіту і мав повагу в армії, чудово охарактеризував себе на цивільній службі. Наприклад, заснував Київську археографічну комісію для розгляду давніх актів. Він розкривається перед нами як апологет самодержавного режиму. Потрібно усвідомлювати, що діяв М. В. Юзефович переважно не стільки нападаючи на українство, як захищаючи цілісність і права Російської імперії від уявної чи реальної загрози. Був прибічником ідеї «триєдиного російського народу» і перебував на консервативних засадах. Для популяризації минулого південних українських земель, за його ініціативою було створено ПЗВ РГТ. Конфлікт, що розгорнувся навколо цієї установи, спричинив звільнення головного його супротивника – українофіла М. Драгоманова. В цілому треба зазначити, що протягом всього свого життя М. В. Юзефович намагався бути корисним «царю і отечеству». Як щирий дворянин він докладав зусилля на військовій, цивільній службі чи громадській діяльності, зміцнюючи імперський режим і борючись проти його ворогів та

супротивників, намагаючись бути корисним суспільству. Саме через те, що Михайло Володимирович мав великі здібності та життєвий досвід він і став дуже небезпечним для українського руху.

Путенко В. В.

М. В. ЮЗЕФОВИЧ КАК «ЗЛОЙ ГЕНИЙ» УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX СТОЛЕТИЯ

Статья посвящена исследованию и освещению украинского национального движения второй половины XIX в. та влияния на него Михаила Владимировича Юзефовича. Учитывая большое отрицательное значение многочисленных вроде «антиукраинских» публикаций и докладных записок Юзефовича для развертывания украиноведческой, образовательной, общественной деятельности украинства 70-х гг. XIX века, рассмотрение некоторых аспектов его поступков и взаимоотношений с деятелями украинского движения является весьма актуальной темой.

Ключевые слова: *Валуевский циркуляр, Эмский указ, Михаил Владимирович Юзефович, украинские земли, Российская империя, Киевская археографическая комиссия, Юго-Западный отдел Русского географического общества (ЮЗО РГО).*

Putenko V. V.

M. V. YUZEFOVYCH AS AN «EVIL GENIUS» OF THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT OF THE SECOND HALF OF THE 19-TH CENTURY

The article is devoted to researching and covering the Ukrainian national movement second half of the XIX-th century and Mykhailo Volodymyrovych Yuzefovych's influence on it. Taking into consideration the significance of numerous negative, ostensibly «anti-ukrainian» publications and notes of M. Yuzefovych for development of Ukrainian science, education and social activities

in the second half XIX century, we have studied some aspects of his behavior and relationships with leaders of Ukrainian movement.

Key words: *Valuev decree, Ems edit, Mykhailo Volodymyrovych Yuzefovych's, Ukrainian land, Russian empire, Kyiv archeographical commission, Southwestern department of Russian geographical fellowship (PZV IRGT).*

Джерела та література

1. Видатні постаті в історії України (IX – XIX ст.): короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети / В. І. Гусев, О. Г. Сокирко, В. Г. Червінський. – К. : Вища школа, 2012. – 359 с.
2. Грушевський М. С. З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов і Женевський соціалістичний гурток / М. С. Грушевський. – Відень: Закордонне бюро і склад видань, 1922. – 212 с.
3. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский. – Спб: Питер, 1904. – 382 с.
4. Зайончковский П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П. А. Зайончковский. – М. : Мысль, 1978. – 288 с.
5. З історії київської української громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах // Записки НТШ. – 1913. – Т. XVI. Кн. IV. – 193 с.
6. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874-1885): в 2-х т. / О. Ф. Кістяківський. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 1 (1874-1879) – 647 с.
7. Костомаров М. І. Автобіографія / під ред. В. А. Котельникова. – М. : Дніпро, 1922. – 683 с.
8. Милько В. І. Юзефович Михайло Володимирович / В. І. Милько, під ред. В. А. Смолія. – К. : Наук. думка, 2013. – 297 с.
9. Савченко Ф. Я. Заборона українства 1876 року: До історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х років / Ф. Я. Савченко – К. : Держвидав України, 1930. – 415 с.

10. Ястребцев Е. В. Юзефович Михаил Владимирович /Е. В. Ястребцов. – Русский биографический словарь: в 25 томах. – М. : АСТ, 1993. – Т. 25. – 396 с.